

A gyerek

Tausz Katalin

A gyermek és a gyermekséggel kapcsolatos kutatások jelentősen átalakultak az utóbbi években. A gyermekekről szóló kutatások már nem elsősorban a szocializációs folyamat megértésére irányulnak, hanem új irányokat vettek. Egyre több kutató és kormányzati szakember ismeri föl, hogy a gyermekek, a gyermekkor tanulmányozása a társadalom egészének működésébe is bepillantást enged.

A szegénység jellemzőinek, következményeinek megértéséhez nem visz közelebb, ha általában a szegénységről beszélünk, feltevésünk szerint a gyermekszegénység a felnőttek szegénységétől eltérő jellemzőkkel (is) bír.

A gyermekszegénység természetrajzának elemzéséhez és a kezeléséhez szükséges módszerek és eszközök megtalálásához értelmezni érdemes a különböző tipikus gyermekfelfogásokat.

A hétköznapi szóhasználatban a gyermekkor az emberi életciklus egy szakasza, egyfajta, az érett felnőttkort megelőző biológiai állapot.

A jogi definíciókban gyermek az, aki túl fiatal a munkához, nem fejezte még be az alapfokú oktatást, korlátozottan cselekvőképes, más a büntethetősége, mint a felnőtteké. A szociális és gyermekvédelmi jogalkotásban például „*gyermek*: a Magyar Köztársaság Polgári

Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: Ptk) 12.§-a szerinti kiskorú”.¹

Statisztikai értelemben általában a 0-14 éves korosztályt sorolják ide, de a különböző adatfelvételek eltérő értelmezést is követhetnek.

P. Ariés szerint a gyermekkor (gyermekség) történeti termék, nem csupán a fejlődés egyik biológiai állomása. A gyermekkort, mint társadalmi konstrukciót értelmező felfogás abból indul ki, hogy a gyermek nem csupán egy nagyjából hasonló jellemzőkkel leírható természetes biológiai fejlődési szakasz, hanem történeti és kultúránkenti változatok jellemzik. „Inkább változó meghatározásoknak és várakozásoknak kitett társadalmi kategória, mely az idő meghatározott pontjain, attitűdökből, hitekből (beliefs) és értékekből jön létre”²

A középkorban miniatűr felnőttnek tekintették a gyerekeket és ilyen viselkedést is vártak el tőlük, részt vettek szüleik életének minden történésében, a tragikus eseményekben és az örömteliekben is. A 18-19 században kezdték a gyerekeket ártatlan és védelemre szoruló

¹ 1997. évi XXXI. Törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról. 5. §

² David M. Newman : Sociology: Exploring the Architecture of Everyday Life, Fifth Edition. 2004 Pine Forge Press, an Imprint of Sage Publications, Inc. <http://www.pineforge.com/newman5study/>

lényeknek tekinteni, de csak a 19. század közepén jött létre az első, az árvaházakon túlmutató feladatokat ellátó gyermekvédelmi intézmények. Történetileg a gyermekek jóllétért viselt felelősséget kizárólag a szülőkre, a szélesebb családra és a helyi közösségekre testálták, de a jóléti állam kialakulásával már közfeladatnak is tartották. A 20. században egyre többet foglalkoztak a kutatók a gyermekkor, mint az élet sajátos állomásának tanulmányozásával és konceptualizálásával. A gyermekkor függőségi viszonyként értelmezték, egyfajta védtelenségként, s álláspontjuk szerint a védelmet az állami rendszerek hivatottak biztosítani.³

Ez a védelem eleinte még nem a központi állam eszközrendszerével valósult meg, s az árván maradt, csavargó, elhagyott, kolduló gyermekeket segítette. Az 1601-es angol szegénytörvény nevezte meg először olyan önálló csoportként a szociálpolitika történetében a gyermekeket, akiknek segítése sajátos eszközöket igényel. Az iparosodás idején elsősorban a gyermekmunka körülményeinek javítására törekedtek.

³ Jan Mason-Bronwyn Steadman: The significance of the conceptualisation of childhood for promoting children's contributions to child protection policy. 1996.
<http://www.aifs.gov.au/institute/afrcpapers/mason.html>

A 20. században kezdtek kialakulni az átfogó családpolitika eszközei, de itt sem elsősorban a gyermekek életminőségének javítása volt a cél, a gyermek a gyermekes család tagjaként vált közügyvé. A jóléti állam kialakulásával egyre inkább közfeladatnak tekintették a gyermekekről való gondoskodást. A család és a társadalom újratermeléséhez fűződő közös érdek miatt a gyermekekkel kapcsolatos kötelezettségek megoszlanak a család és a társadalom között. Ennek következtében a gyermek a jövedelem újraelosztás egyik célcsoportja lett, kinek védelmére segítő intézményeket hoztak létre, családjá részeként családi ellátásokban részesül. „A lassan kialakuló, gyermekekre vagy gyermekes családokra irányuló ellátásokat, valószínűleg nem jogtalanul, gyakran pronatalista indíttatásúnak minősítik. E családi ellátásokat a születésszám csökkenéséből következő „negatív járulékos hatások” (ha nincs elég gyerek, nincs elég társadalmat fenntartó kéz, stb.) közös kezelésének szükségessége hívta életre. A demográfiai cél azonban hamarosan kiegészült általánosabb célokkal. A gyermekek körében tapasztalható szegénység és a jövedelmi egyenlőtlenségek a szociálpolitika utolsó 100 évében, a munkások, általában az alkalmazottak, illetve a gyermekes családok jövedelmi hátrányaként fogalmazódtak meg. A családtámogatások leggyakrabban deklarált célkitűzése a gyermekvállalás elősegítése mellett a gyermekvállalásból adódó anyagi hátrányok valamilyen szintű kompenzálása, a gyermeki szegénység csökkentése volt. (...) A gyermekek fokozatosan váltak a modern szociálpolitika önálló célcsoportjává. A rájuk irányuló ellátások elsősorban az oktatás és egészségügy területén váltak széleskörűvé és integráló jelentőségűvé. A társadalombiztosítási és egyéb pénzbeli szociális transferek között viszonylag későn alakultak ki a kifejezetten gyermekekre irányuló ellátások. Ezek színvonala – minden retorika ellenére – a többi

ellátáshoz viszonyítva az országok többségében alacsony maradt, s teljes összegük az állami összkiadásokon belül viszonylag alacsony részarányt képvisel. ⁴

A második világháború után kialakult családpolitikai intézmények a férfi kenyérkereső modellen alapultak, vagyis családképükben a férfi teremti elő a család megélhetéséhez szükséges jövedelmet, a nő feladata a család gondozása és a háztartási munkák elvégzése. A szociálpolitikai eszközök a család biztonságának megteremtése érdekében a férfiak munkavállalásának elősegítésére irányultak.

Az 1970-es évektől kezdődően már kikerülhetetlenné vált annak felismerése, hogy a hagyományos család átalakulóban van: a nők is munkát vállalnak, növekszik a felbomló családok száma.

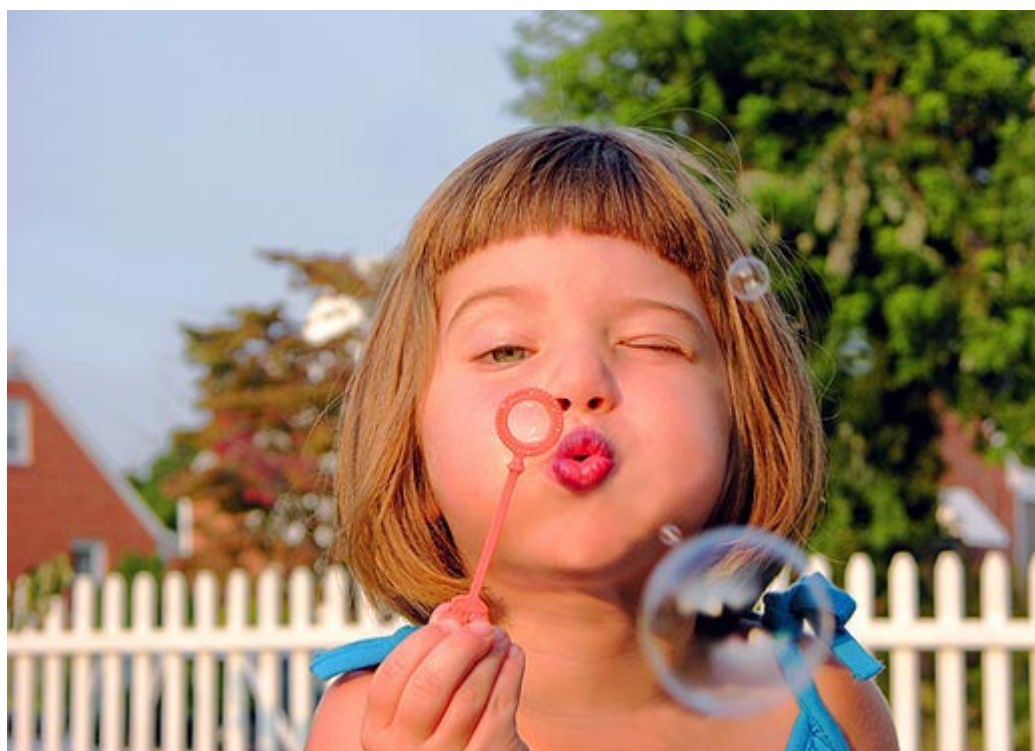
Anne H. Gauthier⁵ a családpolitikát ért új kihívások közé sorolja a családok demográfiai jellemzőinek változását, közte a gyermekszám csökkenését, a gyermekvállalás idejének kitolódását, a válások, a házasságon kívüli együttélések és a házasságon kívül született gyermekek számának növekedését, a nők fokozódó munkaerőpiaci szerepvállalását valamint az élet rendjének, szerveződésének fokozatos átalakulását, individualizálódását. A megújuló

⁴ Darvas Ágnes: Utak vagy tévutak? A családtámogatások alakulása Közép-Kelet-Európában a rendszerváltás óta. 2000. Kézirat

⁵ Anne H. Gauthier : Family policies in industrialized countries: is there convergence?
<http://depts.washington.edu/crfam/Symposium1/Gauthier.pdf>

családpolitikának számolnia kellett azzal, hogy a család, mint intézmény sokszínűvé vált, a dolgozó szülők támogatást igényelnek.

Gauthier szerint e folyamatok következményei erőteljes nyomást gyakoroltak a kormányzatokra, több területen. A demográfiai átalakulások miatt változott a népesség korösszetétele. A gazdasági válság-periódusok és a tömegessé váló munkanélküliség a családok biztonságát veszélyeztette az iparosodott társadalmakban, s a romló gazdasági körülmények az állami költségvetésekre is fokozódó terhet raktak. Az Európai Unió különféle intézkedései közvetlenül (pl. az 1996-os gyermekgondozási szabadságokra vonatkozó direktíva)⁶) vagy közvetve (pl. a nők és férfiak kiegyenlített részvételéről a családban és a munkában⁷) is alakította az egyes nemzetállamok szociálpolitikáját. Kihívás a jóléti államok egész rendszerét újragondolásra készítő globális gazdasági integráció, mely egyes felfogások szerint csökkenti a jóléti államok versenyképességét a szabályozott piacok és túlságosan költségesnek mondott jóléti ellátások miatt.

A jóléti állam válságával kapcsolatos viták során hangsúlyos érvként szerepel Marshall⁸ ma már klasszikussá vált gondolata, mely a szociális jogokat az úgynevezett első generációs jogokkal, a polgári és politikai jogokkal egyenrangúnak tételezi. E felfogás felerősítette az emberi jogi közelítés új, gyermekekkel kapcsolatos alapvetését: a gyermek a társadalom teljes jogú tagja, kinek nem csupán az élethez fűződnek jogai, hanem a szabadsághoz és a boldogsághoz is. A Gyermeki Jogok Nemzetközi Egyezménye (1989) 27(1) pontja kimondja, hogy minden gyermeknek joga van a fizikai, értelmi, érzelmi, erkölcsi és szociális fejlődéséhez szükséges életszínvonalhoz. A 26 (1) pont tartalmazza a szociálpolitikai ellátásokon belüli támogatáshoz való jogot is, melynél a gyermek eltartásáért felelős személy, család körülményeit figyelembe kell venni.

⁶ The EU Directive on Parental Leave (96/34/EC)

⁷ Resolution of the Council and of the Ministers for Employment and Social Policy (2000/C 218/02)

⁸ T.H. Marshall: Az állampolgáriság fejlődése a 19. század végéig. In: A jóléti állam. Az ELTE Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék és a Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület kiadványa 1991.

Hagyományosan (a múlt század végéig) a gyermekek helyzetét elsősorban az határozta meg, hogy különböző hierarchikusan felépülő szervezetekben (család, iskola stb.) alárendelt szerepet tölthettek be, nekik (a családfőnek, az iskolaigazgatónak stb.) engedelmességgel és tiszteletadással tartoztak. Az egalitáriánus individualizmus terjedése hozta magával, hogy a családon belül és kívül is jár a gyermekeknek az autonómiához és a személyes integritáshoz fűződő jog. A gyermekkor nem valamiféle próbaidő a felnőtté válás előtt, a gyermeket is megilleti az emberi jogok és az emberi méltóság teljessége.”⁹

A 20. század utolsó évtizedeiben, a gyermeki jogok térhódításával új jelentést kapott a gyermekek védtelensége, függősége. Speier szerint a felnőttek egyfajta természet adta joguknak tartják a hatalomgyakorlást a gyermekek fölött.¹⁰ A felnőtt-gyerek viszonyt olyan hatalmi viszonyként fogták fel, amelyben a gyermekek alárendeltek a felnőttek hatalmának, sajátos „elnémított” csoportot alkotnak az iskolában és más intézményekben, de gyakran a családban is.¹¹ (Az alternatív pedagógiai iskolák éppen ezt a hatalmi viszonyt szándékoztak széttörni - legalábbis az iskolában.)

E hatalmi viszony sajátos megnyilvánulása a szociálpolitikában és a hagyományos, szegénységgel foglalkozó kutatásokban, hogy a gyermekek „láthatatlanok”, többnyire, mint a felnőtt családtagok eltartottjai, s nem önálló személyekként jelennek meg. Makrinotti ír ennek kapcsán az úgynevezett familializmusról, a gyermekekkel kapcsolatos politikák alárendelődnek más politikáknak, a gyermekkor beleolvad a család intézményébe, a gyermekek szükségletei nem határozhatók meg és nem is elégíthetők ki a családjuktól

⁹ Darvas Ágnes – Tausz Katalin: Gyorsjelentés a gyermekszegénységről Magyarországon és Romániában. Szociális Szakmai Szövetség 2000.

¹⁰ Speier, M., 'The Adult Ideological Viewpoint in Studies of Childhood', in Skolnick, A. (ed.), Rethinking Childhood Perspectives on Development & Society, Little, Brown & Co., Boston, Toronto, 1976

¹¹ Moira Rayner: 'Taking Seriously the Child's Right to be Heard' in Alston, P. & Brennan, G. (eds), The UN Children's Convention and Australia, The Human Rights & Equal Opportunity Commission, Sydney, 1991.

függetlenül. Szerinte ebben a felfogásban a gyermekek nem léteznek, mint önálló társadalmi egységek, csak a szó átvitt értelmében vett kiskorúként vagy eltartottként tartják számon őket.¹² Így eljelentéktelenítik a gyermekeket, éretlen, inkompetens lényekként kezelik őket, akik nem tudják, valójában mit akarnak, vagy mire van szükségük, akiknek a véleménye nem igazán számít.¹³

Qvortrup és társai¹⁴ rendkívül érdekes tanulmányukban arról írnak, hogy a pszichológia, az antropológia, a neveléstudomány, de sokszor a szociológia is a pozitivista társadalomelmélet alapján foglalkozik a gyerekekkel.

Szerintük a fejlődéslélektanban megfogalmazott általános szabályszerűségek tárgyiasítják és dekontextualizálják a gyermeki sajátosságok megértését. E determinisztikus szemléletmód szerint a gyerek befejezetlen (incomplete) lény a valamivé válás folyamatában (becomings). A felnőttég a normativitás erejével bír, a gyermekkor a felnőttéghez vezető út egy állomása. „E paradigma elméleti keretének kulcsfontosságú eleme, a gyermekek fejlődésben lévő lényekként történő konstrukciója. Premissza, hogy a fejlődés elkerülhetetlen és homogén, a gyermek által örökölt biológiai struktúrában gyökerezőt folyamat.”¹⁵

¹² Makrinotti Makrinotti, D., 'Conceptualisation of Childhood in a Welfare State: A Critical Reappraisal', in Qvortrup et al., (eds), *Childhood Matters Social Theory, Practice & Politics*. Avebury, England, 1994.

¹³ Chris Jenks: *Many childhoods?* Editorial, *Childhood* 2004. Sage Publications, London.. <http://chd.sagepub.com/cgi/reprint/11/1/5>

¹⁴ Qvortrup, J., Bardy, M., Sgritta, G and Wintersberger, H., (eds), *Childhood Matters*, Ashgate Publishing Ltd., England, 1994

¹⁵ Archard, D., *Children: Rights and Childhood*, Routledge, London, 1993

A fejlődéslélektanban a gyermek fejlődése szabályos, lineáris előrehaladás az inkompetenciától a kompetenciáig, vagyis a felnőttéig.

Ezek a koncepciók jelentek meg az 1950-es évek folyamán a szocializációs elméletekben, itt a gyermek elsősorban az, akit szocializálnak, azaz a társadalomba illesztenek. „Amikor asztrukturális elemzési módszert választanak a gyermeki lét (childhood) jellemzőinek elemzésére, a fejlődési nézőpont a felnőtteket és gyerekeket aszimmetrikus viszonyokba helyezi, amelyben a gyenge gyermek szükségképpen alárendelődik az erősebb, hatalmasabb felnőttnek.”¹⁶ Alanen szerint a felnőttek hatalmukat gyakorolják a szocializáció során, a szocializációs folyamatban résztvevő csak a gyerek, passzív tárgya és áldozata a számára adott külső hatásoknak. A szocializációs folyamat eredményét a gyermek környezetének korlátozó hatásai határozzák meg.

A szociológiai irodalomban a gyerek és a gyerekkor a domináns intézményekhez való viszonyában határozódik meg elsősorban – mint jövőendő állampolgár, mint kulturálisan asszimilált lény.¹⁷

Összességében ezekben a felfogásokban a gyerek tökéletlen, éretlen, irracionális, inkompetens, aszociális, akulturális, míg a felnőtt teljes, érett, racionális, kompetens, szociális és autonóm.

¹⁶ Alanen, L., Rethinking Childhood, Acta Sociologic (3), 1, 1988

¹⁷ Pl. Parsons, Talcott [1965]: Social structure and Personality. The Free Press. Collier-Macmillan LTD., London.

Az efféle gyerekfelfogás kritikusaik többsége elfogadja a gyermekek fizikai éretlenségét az élet biológiai tényeként, de a biológiai meghatározottságból eredeztetett negativitások ellen érvelnek, mert ez olyan gyermek felfogást eredményez, ami a gyerekkort az inkompetencia, gyengeség és passzivitás időszakának, egy fajta hiány állapotnak tekinti.

A gyermekséget szocio-kulturális konstrukcióként kezelő felfogás a gyermeket kulturális lényként kezeli, a kulturális tények a biológiaiaktól eltérően változhatnak és a gyerekkort társadalmi intézménnyé teszik. Morrow szerint a gyermekkorban a fizikai függőség helyét idővel a gazdasági és más tényezők következtében kialakuló társadalmi függőség veszi át.¹⁸

Mérei Ferenc és V. Binét Ágnes szerint a gyermeki az embernek született és emberré alakuló lény sajátos létformája¹⁹

A gyermeki individuomot előtérbe állító felfogás emberi lényeknek és nem félkész felnőtteknek tekinti a gyermekeket, cselekvőként kezeli őket, és nem olyanoknak, akikkel cselekszenek. A gyermek nem tárgya saját történetének, hanem alanya, olyan kompetens társadalmi szereplő, aki értelmezi a világot. Az individuális gyerek az életkor, nem, osztály, etnicitás, egészségi állapot összefüggésében érthető csak meg.

¹⁸ Morrow, V., 'Invisible Children? Towards a Reconceptualisation of Childhood Dependency and Responsibility', *Sociological Studies of Children*, 7 (1995)

¹⁹ Mérei Ferenc-V. Binét Ágnes: *Gyermeklélektan*. Gondolat 1981.5.old.

A gyermekek helyzete nem csupán a társadalom jövőjét vetíti előre, hanem a társadalom erkölcsi rendjének szimbolikus reprezentációját is nyújtja.

